

ЖАРКО МИЛЕНКОВИЋ

ТИ, МЕЋУТИМ, ПОСТОЈИШ
Манастир Грачаница у савременој
српској поезији

*Док мирно сносиш судбу твоју зрбу,
гледам те шужну, свечану, и белу.*
Милан Ракић, „Симонида”

На почетку двадесетог века и новог Видовдана (1914) Милош Црњански написао је књигу песама *Лирика Ийџаке* и у њој песму „Наша елегија”, чији почетни стихови гласе: „Не боли нас / Грачанице више нема”. Сада, на почетку двадесет првог века, ови стихови добијају своје пуно значење.

Грачаница је својом архитектуром, сликарством, близином места на коме се одиграла преломна битка за српски народ и европску културу, вековима била инспирација многим уметницима, сликарима, графичарима, композиторима, вајарима, књижевницима, пре свега песницима, који су у Грачаници гледали прошле векове, историју, славну прошлост, а пре свега се суочавали сами са собом. Док су на фрескама са грачаничких зидова гледали у очи светаца, у Симонидиним ископаним очима проналазили свој вид, а у песмама грачаничких монахиња освајали дубока пространства своје душе, проналазили свој идентитет и припадност, проналазили су своје почело: „Сви ми одвећ добро знамо да Косово није ма какав, него почетни простор наше културе, почетни у староме средњовековном значењу: где је нешто почело, то му је почело.”¹

¹ Новица Петковић, „Словенске пчеле у Грачаници”, у: *Словенске пчеле у Грачаници – огледи и чланци о српској књижевности и култури*, избор и приређивање Драган Хамовић, Завод за уџбенике, Београд 2007, 52.

Грачаница је као трмка која у себе окупља пчеле, које у њој полажу мед, да парафразирам једну стару обичајну народну песму која се певала о Госпођиндану (дану Успења Пресвете Богородице, црквеној слави) и о било којим саборовањима „пред бијелом црквом Грачаницом”, а коју ћу због богатства асоцијација, метафора и слика навести у целини:

*Ој зоро, зоро зелена!
У зори дрво високо,
На дрву лисја широки,
По лисјом цвеће црвено,
На цвеће ичелке појале.
Штоно је дрво високо,
То јесте црква Грачанка,
А што су лисја широки,
Све то су књиже појове,
А што је цвеће црвено,
То јесте причес у цркви,
А што су ичелке појале,
Све то су људи у цркви.*

Пред Грачаницом се увек саборвало, веселило и окупљало. Данас је Грачаница симбол трпљења и пркошења вољи политичких моћника да Срби са Косова и Метохије напусте место свог почела, али она је и симбол самог Косова. Пуно је песама о Грачаници, од народних („Збор зборила господа ришћанска / пред бијелом црквом Грачаницом”) до уметничких, које су и предмет овог есеја.² Наравно квалитет не зависи од квантитета, тако да уметнички успешних песама о Грачаници је веома мало.

Једна од најуспелијих песма о Грачаници јесте песма „Грачанице” Десанке Максимовић. Двострука (повратна) синонимност ове песме је нешто што очарава и доприноси томе да ову песму назовемо уметнички најуспелијом песмом о Грачаници. Наиме, не догађа се често у српској култури и поезији да песма и опевано постану једно, а то се догодило са овом песмом Десанке Максимовић, тако да када кажемо манастир Грачаница у свести нам искрсне песма „Грачанице”, а када кажемо „Грачанице” аутоматски пред собом видимо манастир Грачаницу, њену предивну архитектуру,

² Можда је оволиком броју песама о манастиру Грачаници допринело и „Видовданско песничко бденије (причешће)” које се двадесет пет година одржава у порти манастира на вече Видовдана и окупља песнике и писце који пишу српским језиком ма где они живели, а које симболички означава причешћивање речима и бдење пред велики празник суочавања са нама самимима.

њено успињање ка небу. Њен увек присутан контекст, сведена и свечана патетика, култура сећања и призивања на грачаничко успење, упућују на то да Грачаница постоји, упркос стиховима Црњанског о њеном непостојању, о вапају да Грачаница мора опстати. Оно што је најкарактеристичније за ову песму јесте њен увек актуелан контекст, како у времену када је песма настала, тако и у садашњем времену:

*Грачанице, кад бар не би била од камена,
кад би се могла на небеса вазнећи,
ко Богородица Милешеве и Сојоћана,
да њуђа рука крај њебе њраву не љлеви,
да њи вране не ходају њо љајерѡи.*

Молитва Десанке Максимовић пред Грачаницом активира прошла, потврђује садашња и призива будућа времена. Спас од времена и „грубе судбе”, како рече Ракић у песми „Симонида”, Максимовићева види у Грачаничином вазнесењу, у коначном уобличавању онога што је градитељ имао на уму, а то је њено успињање ка небу, лествицу по лествицу. Ово је Дејан Медаковић у својој песми „Грачаница” назвао „скок(ом) у висине”, као бегом од сурове стварности и поновљивости историје:

*Да бар ниси ѡако дубоко
укоћана у ѡу земљу, и нас саме,
да се нисмо ѡривикли у ѡебе клеѡи.
Грачанице, кад бар не би била од камена,
кад би се могла у висине узнеѡи.*

Суочавање са историјом, са временом, са оним што Грачаница призива и носи у себи, за песму „Грачанице” представљају опомену и претњу:

*Или ѡвоја звона да бар не ѡуку
ко срце ѡредака, Грачанице,
да бар свеѡиѡељи с ѡвоѡ иконостѡаса
немају наѡих неимара руке,
ни анђели Симонидино лице.*

Говорећи о ономе што није (да није од камена, да анђели немају Симонидино лице, да није укопана у ту земљу, да звона не звоне као срца предака), Десанка Максимовић потврђује све оно што Грачаница јесте (да јесте од камена, да је везана за ту косовску

земљу и српски народ, да је дело руку наших неимара, да анђели имају Симонидино лице, да није јабука и да се не може пренети на Тару нити у каленићку порту), јер Грачанице нема без Косова нити Косова без Грачанице. Стога се песникиња не одриче Грачанице, све док она постоји, па макар се територија на којој је административно налазила у оквиру земље чији је део, забринута за све оно што јој се може догодити, укључујући и сеобе Срба са простора Косова и Метохије и препуштање Грачанице на милост и немилост оних који би да је униште:

*Грачанице, да си нам бар јабука,
да те можемо сјавијти у недра
и загрејати сјудену од сјаросјти,
да нам бар њоља око тебе нису
предака давних расејане косјти.*

*Да те бар можемо јодићи на Тару,
у каленићку јорју те јренети,
заборавијти ликове њо њвом ољјару.
Грачанице, кад бар не би била од камена
кад би се могла на небеса вазнејти.*

Песма „Грачанице, ти ћеш можда одолети” косовскометохијског песника Драгомира Костића, која уз песму „Пут у Грачаницу” и циклус песама „Пландовање: Грачаница” представља певање о Грачаници из Грачанице, из саме њене близине, из осећања значаја и значења Грачанице за српски народ на Косову и Метохији, о њеном и његовом опстанку на месту почела. Певајући о Грачаници, о њеном опстанку у времену када се то чинило немогуће:

Грачанице ти ћеш можда одолети

*Лейоша ће те одбранијти Окренујосј сунцу
Ојворен јросјор Можда ће се и народ около тебе
Задржайти Можда сви
Неће ни ојићи*

песник активира сећање на све косовскометохијске цркве и манастире, који нису преживели, који су минирани, демолирани, срушени, неки и потпуно збрисани са лица земље, сада без икаквог трага о њиховом постојању, па се пита:

*Ко ли ће за вас
Руку да јоложи*

Ко мир (Самоћу) да вам Осиџура

*Ко ли да вас ѿронађе
Изџубљене у ѿлесниву Повеља*

*Ко осим Руџиѿијеља
Да вас се сеѿи*

Драгомир Костић, напуштајући мит и славну историјску прошлост, пише песме које су ослобођене свих законитости, а које су живот сам. У ранијој песми „Пут у Грачаницу” на самом почетку каже: „Почетак се Где би друго Ту / Збио”, не наглашавајући Косово као почело, већ почетак и сазнање о свету самог песника (потврђујући да су косовскометохијски песници и Грачаница једно), почетак је ту у Грачаници, а завршетак је далеко у тражењу Грачанице (симбола лепоте) у свету:

*Сад све више идем ѿо свеѿу За оном
Шѿо сам је ѿу срео*

Грачаницу да ѿамо нађем.

Циклус песама „Пландовање: Грачаница” представља скуп кратких асоцијативних песама посвећених чуду спасења манастира Грачанице. Иако се Грачаница помиње само у наслову овог циклуса, у песмама се Грачаница препознаје по најкарактеристичнијим фрескама које се налазе на њеним зидовима, као што су: Свети Меркурије са мачем, Страшни суд, Рај на коме је представљен Авраам који у грудима носи децу Божју. У овим песмама фреске са манастира Грачанице узете су као симболи патње и трпљења, борбе и страдања, пакла и раја: „Населише се пусти // Гавранови / Прекрише поље // До Голеш планине // Не остави их / Свети Меркурије // Мач твој / Рђом заруде” (3. песма) или 9. песма: „А преко / Па преко // Губиш се сасвим // Али што те мање има / То боље по тебе // Као да знадеш // Чиниш чини / И Аврам праведни што // Унутра бе”, док се сама Грачаница, њен положај, њено успињање ка небу и њена угроженост препознају у следећој песми (8):

Ледне чари неѿознаѿоѿ

*Без хлеба
Без конака
Без заѿиѿије*

*Видиш је: Изморену
У мукама језним
Наморен: Замало ѿресвиснуће*

*Видиш: Па
Сѿока ко сѿока
Гура се да уђе: Наѳрнуло ѿо*

Да оконча

Овде се морам осврнути и на још неке косовскометохијске песнике, на однос матичне књижевности према њима, а ту пре свега мислим на Слободана Костића, Петра Сарића, Ратка Поповића, Живојина Ракочевића, Драгана Ничића Циноберског, који су остали само у оквиру простора на коме су живели тј. живе и стварају, без валоризовања и сврставања у токове српске поезије и књижевности уопште, а у чему видим још један немаран однос институција и појединаца према сопственом културном наслеђу. Ови песници су остали да живе на Косову и Метохији, између оних који их неће и којима не требају, остали су да живе и стварају у Грачаници и у околини Грачанице, а писати о Грачаници из њене близине може бити посве опасно по уметнички квалитет песме. Певање о Грачаници српских косовскометохијских песника је певање о себи пре свега, јер Грачаница и песник су једно, а сваки одлазак одатле значио би и престанак писања. Песме Слободана Костића „Грачанички храм”, „Причешће у Грачаници” и „Грачаничка химна” су молитвене песме за спасење Грачанице, Косова и Метохије и српског народа који су се нашли у вртлогу патње и уништења, а у том страдању и патњи Грачаница подсећа на достојанство, лепоту и смиреност:

*Може ли се ѿесмом објавиѿи ѿвоја лейѿиѿа,
умом обујмиѿи, о храмe, висоѿиѿа ѿи Небеска,
кад, као ѿрах ѿред веѿром, скуњена је моја срамоѿиѿа,
а ѿред лицем ѿвојим, свеѿлим, цело Косово – фрeска.*

Док се у поезији Слободана Костића осећа молитвени тон, потпуна скрушеност, запитаност да ли је то што нам се дешава оправдано јер је проузроковано нашим чињењем односно нечињењем, песме Ратка Поповића призивају и активирају архетипску црту, визију зидања Грачанице: „Зауоставили се надничари / Пробуђени равницом / Дадоше се источни ветрови / Са стрелом ока / Космати горштаци дођоше да дижу храм” („Зидали Грачаничани”),

док у песмама посвећеним фресци из манастира Грачаница – Симониди – Поповић активира прошлост са садашњим тренутком и позива на трајање:

*Чувам ње за вечност дана
Да њрајемо са зидом и видом*

Позивање на косовски мит, славну историјску прошлост, на три тавара блага које су Немањићи утросили на зидање задужбина – да се поново присетимо народне песме – по многим критичарима је окарактерисано као анахроно и лишено већих уметничких квалитета. Значај се често придаје песницима који су о овој теми певали са безбедне удаљености и без веће свести о томе шта се губи, јер их не боли то што Грачанице више нема, нити их плаши питање шта ако је једног дана стварно не буде било.

Међу уметнички најуспелије песме о Грачаници спада и песма „На путу” песника Адама Пуслојића, која представља запитаност песника који иде ка Грачаници а не налази ниједног трага српског постојања. Запитаност куда то иде, свест о томе да тамо негде чека Грачаница и дилема да ли он иде Грачаници или Грачаница њему, са питањем ко је ту Јуда:

*Којим њо њуњем идем, Грачанице?
Ка њеби или мени? Не видим
Свењ њмина, ни свењлостњ свењосњи.
Не видим више њвоје лице, Госњоде.
Дрхњи оњењ рука којом казујем,
Којом њрењерим њод небесима
И данима њадам у молињву: КАКО
Да ње видим, да ње уњледам одасвуд?
Којим њуњем да сњињнем однекуда
А да нисам свој соњсњвени Јуда?*

Савремени контекст, који се односи на перипетије приликом уласка на Косово, уметнички је убличен као иследничко испитивање контролора и полицајца на тзв. административном прелазу, али и као самоислеђивање јунака песме, што је у стилистичкој структури песме појачано употребом речи *немам*:

*Свакоњ заусњављају на њуњу.
Траже му све њодине и месњо
Рођења. Гроб и њосњељу,
Мајку и оца,*

*Прошлос̄и и будућнос̄и.
Немам! Ја немам, друже.
Ја немам, другови.
Ја нема ње, о мој Боже,
Немам ја себе.*

Сличним поступком као у наведеним стиховима, у последњој строфи ове песме употребљена је реч *зай̄им*, која појачава целокупни утисак који ова строфа има и треба да остави на читаоца, када се уђе у простор који је лишен свега доброг, који представља слику страдања и патње, сличну оној на грачаничкој фресци пакла:

*Ускоро ће њочей̄и да њприс̄ӣӣжу
Писма и њтелеграми. Зай̄им људи.
Зай̄им гробови. Зай̄им црне,
Најцрње њӣице, са сребрним
И зла̄ӣним кљуновима.
Зай̄им крик за криком.
Танак млаз крви, све ња̄њи.
Црне мараме, саме.
Са неба ће дуго њада̄ӣи црне кице,
Крвави лед.
У хиљадугодиш̄ӣм њицӣнама.
Мој Боже: о зой̄!*

Грачаница је чекала да јој се дође, макар се пролазило и кроз пакао. Уосталом, Грачаница то и заслужује. Њена лепота, тежња успињању ка небу, израженија је тим пре што су и та лепота и то пркосно успињање ка небу угроженији. А верник, како рече Кјеркегор, у свом поразу налази тријумф.